

Title of the Book :

Platinum Jubilee of Indian Independence: Relevance of Gandhian Ideology
(Multilingual : English, Hindi, Marathi.)

Edition : 1 (November 2021)

Editor : Dr. Pragati B. Marakwar

Publishing Agency : Sanyog Publication

Flat 9, Laxmi Darshan Apartment, Near Rath Chakra, Beside Swami Samarth Kendra,
Indira Nagar, Nashik-422009

Mo. 9881168509

E.mail. : sanyogpublication@gmail.com

Publisher : Dr. Yogesh Devidas Wankhede

Printers : Wankhede Enterprises, Indira Nagar, Nashik Mo. 8830638488

© Copyright : Dr. Pragati B. Marakwar

Price : 500/-

ISBN : 978-81-949467-0-0

Views and opinions expressed by the authors in the book are their own.

Index

English Section

1. Mantra of survival to future generations: Gandhi's principles - *Dr. Anita P. Patil. and Miss. Komal L. Jagzap* 14
2. Gandhian Concept of Non-Violence and Truth - *Archana H. Gaikwad* 16
3. Satyagraha and non-violence : the tool of truth by Mahatma Gandhi. - *Dr. Sunil D. Patil. and Miss. Komal L. Jagzap* 19
4. Aims of Education according to Gandhiji - *Dr. Chirag H. Madhak* 21
5. 'EDUCATIONAL PHILOSOPHY OF MAHATMA GANDHI AND ITS INFLUENCE ON INDIAN EDUCATION' - *Dr. Kamalakar Baburao Gaikwad, Mr. Thaka Sakharam Sangale* 24
6. "Gandhi on Role of Woman in India and Abroad" - *Prof. Dr. Resham Bhalla* 28
7. Mahatma Gandhi : The Father Of Nation - The great soul who will always guide us. - *Dr. Premal Ramesh Deore* 31
8. Mahatma Gandhi: Educational Thoughts - *Dr. Jignasa Chavda* 34
9. GANDHI'S THOUGHTS ON EDUCATION - *Kudase U.K.* 36
10. Influence of the Views of Mahatma Gandhi on the Indian Economy. - *Vitthalrao B. Khyade* 40
11. Mahatma Gandhi and Sustainable Development - *Mr. Swapnil Dhattrak* 47
12. Mahatma Gandhi: Women Empowerment - *Dr. Kulkarni Sanjay G.* 50
13. ROLE OF MAHATMA GANDHI AS AN ENVIRONMENTALIST - *Kavita Machhindra Ghate* 53
14. Mahatma Gandhi- Nai Talim- Educational Method - *Prof. Smita Arjun Borade / Shabnam Khan* 57
15. Mahatma Gandhi: 11 Vows - *Prof. Ranjibhai Gamanbhai Gamit* 60
16. Mahatma Gandhi: 11 Vows - *Dr. Jitendrakumar Vasantlal Patel* ... 63
17. Mahatma Gandhi and Satyagraha - *Dr. Rajendra Namdev Raskar* 67
18. "The usefulness of Mahatma Gandhi's economic ideas" *Prof. Dr. Rajendra S. Shirasi* 69
19. Views of Mahatma Gandhi on Sustainable development in Today's World - *Dr. R. S. Bhadane* 72
20. Women's empowerment is the empowerment of the country: Gandhi's vision - *Dr. Sunil D. Patil. / Miss. Borade Monika B.* 73
21. The Economic Thought of Mahatma Gandhi: As a Rural Aspect - *Dr. Asha Patil* 75
22. THE IDEA OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND THE RELEVANCE OF GANDHIAN ECONOMY FOR 21ST CENTURY: INDIA - *Manoj Kumar Chaudhary* 80
23. The Sermon on the Mount: A Formative Impact of the Gandhian Ideology - *Dr. Manisha Gaikwad* 83

मराठी विभाग

- डॉ.रूपाली एम.देवरे..... २२७ संशोधक : प्रा. विवेक हरिदास जाधवर २६७
- २७ महात्मा गांधीजी यांच्या स्वप्नातील ग्राम स्वराज्य ४१ महात्मा गांधीजींचे स्त्रियांविषयक विचार
डॉ. सुप्रिया संग्राम पवार..... २२९ प्रा. डॉ. शिल्पा शेटे..... २७१
- २८ महात्मा गांधीजींचे शैक्षणिक विचार व नई तालिम शिक्षण पद्धत ४२ महात्मा गांधी आणि मूलभूत हक्क
प्रा. डॉ. सुषमा सतिश देशपांडे..... २३२ प्रा.डॉ. दत्तात्रय सिताराम गोडगे..... २७४
- २९ महात्मा गांधी : शैक्षणिक विचार ४३ महात्मा गांधी स्मारक निधी व बालसाहेब भारदे
प्रा. स्मितल रावसाहेब मोरे..... २३५ प्राध्यापक के. जे. चव्हाण..... २७७
- ३० महात्मा गांधी: राजकीय योगदान ४४ राष्ट्रपिता महात्मा गांधीजींचे व्यवस्थापन विचार
दिलीप पगार..... २३७ डॉ. आर. के. बित्रीवाले..... २८१
- ३१ महात्मा गांधी : सत्याग्रह ४५ राष्ट्रपिता महात्मा गांधींचे मुख्य तत्त्वज्ञान:
डॉ. हिरालाल मेश्राम..... २४० सत्य आणि अहिंसा
प्रा.संध्या फटींग..... २८३
- ३२ महात्मा गांधी आणि ग्रामीण विकासाचा रचनात्मक कार्यक्रम ४६ आहारतज्ञ: महात्मा गांधी
अमोल पोपट बोत्रे, डॉ.अंबादास मंजुळकर २४२ प्रा. डॉ. रेणुका द. बडवणे (भावसार).. २८५
- ३३ महात्मा गांधी आणि महिला सबलीकरण ४७ महात्मा गांधी व त्यांचे शैक्षणिक विचार
प्रा.डॉ. दया अतुल जेठे..... २४५ प्रा. संध्या देवदत्त शिरोडकर..... २८७
- ३४ महात्मा गांधी यांची कामगार विषयक दृष्टी ४८ महात्मा गांधीजींची ग्रामविकास संकल्पना
प्रा. गोरख शिवाजी शेवाळे..... २४८ डॉ. पल्लवी भावसार..... २९१
- ३५ महात्मा गांधी : शैक्षणिक विचार ४९ महात्मा गांधीजींचे अहिंसेसंबंधी विचार
प्रा. स्मितल रावसाहेब मोरे..... २५१ डॉ.शारदा बंडे..... २९४
- ३६ महात्मा गांधींचे सत्याग्रह आंदोलन आणि जालियानवाला बाग हत्याकांड ५० महात्मा गांधी : राजकीय विचार
डॉ. अंजली सोईतकर वेखंडे..... २५३ प्रा.भागवत शंकर महाले..... २९७
- ३७ महात्मा गांधीजींचा स्त्रियांविषयक दृष्टिकोन ५१ महात्मा गांधी आणि विकासाच्या
डॉ. छाया भास्कर भोज..... २५५ संकल्पनेची पुनर्मांडणी
डॉ. हनुमंत कुरकुटे..... ३०२
- ३८ महात्मा गांधीजींची ग्रामस्वराज्याची संकल्पना ५२ सद्यस्थितीत महात्मा गांधीजींच्या विचारांची
प्रा. उत्तम लक्ष्मण जाधव..... २५९ उपयुक्तता: एक विश्लेषणात्मक अभ्यास
डॉ. मंदा तापीराम मोरे- थोरात..... ३०७
- ३९ महिलांमध्ये राष्ट्रवादाच्या उदयास महात्मा गांधीजींची भूमिका ५३ महात्मा गांधींच्या धर्म विषयक विचारांचे
डॉ.मनिषा जगदीशलाल वर्मा..... २६२ वर्तमानकालीन महत्त्व
प्रा.अमित प्रकाश निकम..... ३१०
- ४० थॉमस कार्लार्डच्या विचारांचा महात्मा गांधीजींवरील प्रभाव ५४ महात्मा गांधी : सत्याग्रह
डॉ. हिरालाल मेश्राम..... ३१३

संदर्भग्रंथ सूची

- १) प्रा. पानसे रमेश, 'नई तालिम' (गांधी प्रणीत शिक्षणविषयक प्रयोगांचा इतिहास), डायमंड पब्लिकेशन्स पुणे, प्र. आ. जानेवारी २००७
- २) संतोष लेंभे, 'महात्मा गांधी यांची निवडक भाषणे आणि पत्रे', साकेत प्रकाशन औरंगाबाद, प्र.आ. २०१५
- ३) महात्मा गांधी यांचे संकलित वाङ्मय खंड १७, नवजीवन ०१/०२/१९२० महात्मा गांधी संकलित वाङ्मय भाषांतर समिती, महाराष्ट्र राज्य मुंबई १९७०
- ४) चंद्रशेखर धर्माधिकारी, 'गांधी मेरी नजर में' - गांधी विचार परिषद गोपुरी वर्धा, डिसेंबर २०११
- ५) पाटील डि. डि. 'महात्मा गांधीजींची युवकांसाठी विचारधारा', अथर्व प्रकाशन. पुणे २०११
- ६) ताटके अरविंद, 'महात्मा गांधी पर्व' १ ते ९, सरिता पब्लिकेशन, पुणे.
- ७) जोशी श्रीपाद, द महात्मा गांधी जीवन व शिकवण - श्रीविद्या प्रकाशन, पुणे १९६९
- ८) आकोलकर डि. वी., 'महात्मा गांधी दर्शन शिक्षण विचार' भाग - २, गांधी वाङ्मय प्रकाशन समिती विद्यापीठ पुणे १९६२
- ९) बापट भास्कर रामचंद्र, 'गांधी कार्य व विचार प्रणाली' - महाराष्ट्र राज्य साहित्य व संस्कृती मंडळ १९७३
- १०) भारदे बाळासाहेब, 'गांधी विचार दर्शन' (शिक्षण विचार) महाराष्ट्र गांधी स्मारक निधी पुणे. १९९४

२९

महात्मा गांधी : शैक्षणिक विचार

प्रा. स्मितल रावसाहेब मोरे

सहाय्यक प्राध्यापक, गुरुवर्य मामासाहेब दांडेकर कला, भगवंतराव वाजे वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय सिन्नर, जि. नाशिक

ई-मेल : moresmital16@gmail.com मो . ९९७००३३४६०

प्रस्तावना :

मनुष्याची अस्मिता आणि अस्तित्व शाबूत ठेवून त्याला स्वावलंबनाने स्वाभिमानाने आणि सुखाने जगण्याचा मार्ग दाखविणे हे शिक्षणाचे सर्वात महत्त्वाचे कार्य आहे. भारतात अनेक शिक्षक तज्ञ होऊन गेले. त्यातलेच महात्मा गांधीजी होय. गांधीजींच्या मते स्वराज्य राष्ट्रीय शिक्षणावाचून टिकू शकणार नाही. गांधीजींचे शैक्षणिक विचार आजच्या अभ्यासक्रमातून दिसून येतात.

उद्दिष्टे :

- १) गांधींच्या शैक्षणिक विचारांची माहिती अभ्यासणे.
- २) गांधीजींच्या शिक्षण क्षेत्रातील विविध प्रयोगांचा अभ्यास करणे.

३) समाजातील विविध घटकांच्या विकासासाठी शिक्षणाचे विचार अभ्यासणे.

संशोधन पद्धती : सदर संशोधनासाठी वर्णनात्मक पद्धतीचा वापर केला आहे.

निसर्गवाद, आदर्शवाद, वास्तववाद व कार्यवाद असे चार पंथ शैक्षणिक तत्त्वज्ञाना संबंधीचे रूढ आहेत. म.गांधीजींच्या शैक्षणिक तत्त्वज्ञानात वरील चारही पंथांचा समन्वय झालेला दिसून येतो. शिक्षणामुळे बुद्धी, कृती आणि भावना यांचा समप्रमाणात विकास व्हावा असे त्यांचे मत होते. चारित्र्य संवर्धनाला, नवसमाज निर्मितीला गांधीजीं तितकेच महत्त्व देतात. ही उद्दिष्टे शिक्षणाची गांधीजींनी सांगितलेली आहेत. गांधीजींच्या मते

विद्यार्थ्यांमध्ये सत्याप्रती सहिष्णुता व सहानुभूती निर्माण करण्याचे कार्य शिक्षकाचे आहे. गांधीजींचा इंग्रजी भाषेला मुळीच विरोध नव्हता. परंतु मातृभाषेला शिक्षणाचे माध्यम म्हणून स्थान द्यावे असे गांधीजींचे स्पष्ट मत होते. गांधीजींनी बालशिक्षण, स्त्रीशिक्षण, प्रौढशिक्षण, हरिजन शिक्षण या विषयी विचार मांडलेले आहेत. बालकांना प्रथम चित्रकला शिकवली पाहिजे. त्यामुळे मुले सुंदर आकृत्या काढतील, त्यांना तोंडी व्यवहारोपयोगी व धार्मिक ज्ञान द्यावे. श्लोक शिकवून स्मरणशक्ती वाढवावी. गांधीजींनी प्रौढ शिक्षणाला देखील महत्त्व दिले आहे. प्रौढांच्या शिक्षणात बुद्धी व श्रम यांची सांगड घातली पाहिजे. गांधीजींनी स्त्री शिक्षणावरही विचार मांडले आहेत. स्त्रियांसाठी शिक्षणक्रम गांधीजींनी वेगळा सांगितला आहे. स्त्रियांनी ज्ञान भांडार समृद्ध ठेवावे, कौटुंबिक जीवनात सहकार्य व सहजीवन असावे असे स्त्री शिक्षण विषयक गांधीजींनी मत मांडले आहे. शिक्षणाच्या बाबतीत धर्म, जात, पंथ, वर्ण, उच्च, नीच हा भेदभाव नष्ट करून गांधीजींना सर्वच समाजाला शिक्षण द्यावयाचे होते. म्हणून गांधीजींचे हरिजन शिक्षणाकडेही लक्ष होते. १९२१ मध्ये गुजरात विश्वविद्यालयाची स्थापना झाली. विश्वविद्यालयीन शिक्षण घेऊन बाहेर पडणा-या पदवीधराने आपापल्या ज्ञानशाखेत समाजपयोगी असे काहीतरी नवीन शोधत राहिले पाहिजे. शैक्षणिक विचारांमध्ये गांधीजींनी धार्मिक शिक्षणाचा ही विचार केलेला आहे. सर्व धर्मांबद्दल सारखीच आदराची व समानतेची भावना सर्व विद्यार्थ्यांमध्ये रुजावी. विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण शिक्षणाचा विचार करत असताना मुला-मुलींच्या सुप्तगुणांना वाव देणे म्हणजेच शिक्षण होय. शाळेमध्ये शारीरिक शिक्षण सक्तीचे केले पाहिजे या गोष्टीवर गांधीजींनी विशेष भर दिला होता. वाड्मयीन शिक्षणापेक्षा उद्योगाद्वारा मिळणा-या शिक्षणाला महत्त्व दिले होते. गांधीजींनी शिस्तीलाही महत्त्व दिले. गांधीजींनी शारीरिक शिक्षेला नेहमीच विरोध केला. आत्मशांतीसाठी गांधीजींनी शिक्षणात प्रार्थनेला महत्त्व दिले आहे. गांधीजींनी आपल्या शैक्षणिक विचार अमलात आणण्यासाठी विविध शैक्षणिक प्रयोग केले. १९०४ साली गांधीजींनी फिनिक्स

वसाहत स्थापन केली. १९१३ पासून येथे गुरुकुल पद्धतीवर एक आश्रम शाळा सुरु झाली. १९११ साली टॉल्स्टॉय या वसाहतीमध्ये औद्योगिक शिक्षणाबरोबर वाड्मयीन शिक्षणाकडेही लक्ष देण्यात आले. १९१५ मध्ये अहमदाबाद जवळील कोचरब या गावी गांधीजींनी सत्याग्रह आश्रमाची स्थापना केली. १९३६ साली वर्धापासून पाच मैलांवर असलेल्या शेगाव येथे शेती, गोसेवा, नई तालीम इत्यादी संस्था तयार करण्यात आल्या. १९४० साली शेगावचे सेवाग्राम असे नामकरण करण्यात आले. येथूनच वर्धा शिक्षण योजना सुरु झालेली दिसते. यामध्ये ७ ते १४ वर्षे वयापर्यंतच्या मुला-मुलींना प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे, सार्वत्रिक व मोफत असावे. मुल्युद्योगी शिक्षण म्हणजे उत्पादक उद्योगाच्या माध्यमातून द्यावयाचे शिक्षणच गांधीजींना आवश्यक वाटत होते. अशा उद्योगामुळे गांधीजींना शिक्षण स्वयंपूर्ण व स्वावलंबी बनवायचे होते.

निष्कर्ष :

- १) गांधीजींनी शिक्षणात सर्वच घटकांचा विचार केला होता. यामध्ये बालशिक्षण, प्रौढशिक्षण, स्त्री शिक्षण धार्मिक शिक्षण, हरिजन शिक्षण, इत्यादींचा विचार केला.
- २) शिक्षणाचे माध्यम मातृभाषा असावी यावर गांधीजींचा भर होता.
- ३) शिक्षणात गांधीजींनी कृतीला महत्त्व दिले आहे तसेच अध्यात्मालाही महत्त्व दिले.
- ४) गांधीजींनी सांगितलेल्या वर्धा योजनेतील विविध तरतुदींचा समावेश आज अभ्यासक्रमात केलेला आहे.

संदर्भ ग्रंथ :

- १) अकोलकर ग. वि., गांधीजींचे शिक्षण विषयक विचार, चिरंजीव ग्रंथ प्रकाशन, पुणे,
- २) गोंधळेकर श. भा., शैक्षणिक संक्षिप्त कोष, व्हीनस प्रकाशन, पुणे, प्रथमावृत्ती १९५९.
- ३) शिखरे दा. न., गांधी गौरवग्रंथ, महाराष्ट्र गांधी स्मारक निधी, पुणे - ४
- ४) डॉ. बाळ पदवाड, महात्मा गांधीजींचे शैक्षणिक विचार.
